

Милан Драгичевић
Универзитет у Бањалуци
Филозофски факултет

УДК 821.163.41 Матавуљ С. :81'42
Оригинални научни рад
Примљен: 10. 8. 2010.

О ИМПЕРФЕКТУ СИМЕ МАТАВУЉА

Систем глаголских облика завичајног идиома Симе Матавуља, углавном, не познаје форме имперфекта, а овај их је писац у својим текстовима употребљавао у изразитијој мери. У овом краћем прилогу претежно се и говори о изворима који су допринели томе да облици наведеног претериталног времена постану уобичајени у писаној речи овога писца.

Кључне речи: језик писане речи Симе Матавуља, облици имперфекта, извори.

а.

У то да је Симо Матавуљ при обликовању својих књижевноуметничких текстова издашно употребљавао облике имперфекта, може се уверити свако ко прочита неколико страница неког његовог дела, а потврђује то и ово, овлаш спроведено, истраживање. Проста статистичка пребројавања, наиме, показују да се само на првих педесетак страница његовог најпознатијег дела, романа *Баконја фра Брне*, облици имперфекта јављају 128 пута¹, у текстовима његових приповедака *Поварета*, *Пилипенда*, *Ошкочац* и *Била*, *Наумова слутња* и *Београдска деца* (укупно 47 страна) 169 пута², те у прегледаних нешто више од педесетак страна текстова његових меморских и путописних списа³ 193 пута. Дакле, у истраженом корпусу од непуних 150 страна штампаног текста, који представља својеврстан насумични избор из Матавуљевог литерарног стваралаштва, облици имперфекта употребљени су 490 пута, од чега у 239 случајева од фреквентног глагола *бити* (esse), а у осталим случајевима од разних других глагола. Потпунија анализа језика целокупног Матавуљевог литерарног стваралаштва вероватно би показала да је знатнији број тамо употребљених облика имперфекта интересантан гледано и са морфолошког становишта, међутим, на основу података које сам забележио у напред презентованом и, најблаже речено, више него скромном избору текстова из пишчева обимног књижевног стваралаштва, засад, у вези с тим, дајем само ове три краће напомене:

¹ Према тексту романа објављеном у 3. књ. Сабраних дела (приредио др Видо Латковић), Просвета, Београд, 1957.

² Према издању у Избору из дела (приредио Душан Иванић), Драганић, Београд, 1998, 171–217.

³ Прегледано је 30 првих страна мемоарског списа *Биљешке једног писца*, а од путописних списа текстови *Успомене са Скадарског језера*, *Врата од Леванта* и *Три недеље по мору*, у књизи: Симо Матавуљ, *Мемоарски и путописни списи*, Сабрана дела Симе Матавуља (у редакцији др Голуба Добрашиновића), књ. 5, Завод за уџбенике Београд и СКД Просвјета Загреб, Београд, 2008.

а) Забележени подаци сведоче да је Матавуљ од фреквентног глагола *бити* употребљавао двојне облике имперфекта – оне типа *бјех*, и оне типа *бијах*, с тим што је апсолутна бројчана превласт ових првих облика више него чита. Исп.: 1. л. јд. *бјех* (2)⁴, 3. л. јд. *бјеше* (124) и *беше* (23)⁵, 1. л. мн. *бјесмо* (1) и *бесмо* (2), 3. л. мн. *бјеху* (43), *беху* (11) и *биху* (1), са: 1. л. јд. *бијах* (1), 3. л. јд. *бијаше* (21) и 3. л. мн. *бијаху* (10).

б) Истина, не баш тако бројне потврде показују да се и облици имперфекта глагола *хтети*, *имати* и *седети* у Матавуљевим текстовима остварују у двојаким ликовима. Форме првог глагола у ликовима: *ћаше* (3), *не ћаше* (1), и: *хоћаше* (2), *хоћаху* (1), форме другог у ликовима: *имаћаше* (3), *имаћасмо* (1), *имаћаху* (2), и: *имадијаше* (1), *имадијаху* (1), а трећег у ликовима: *сећаше* (1)/*сјећаше* (1), *сећасмо* (1), *сећаху* (2), и: *сједијаше* (1), *сједијаху* (1).

в) Изразита апсолутна превласт у укупном збиру форми имперфекта облика 3. л. јд. и 3. л. мн. (462 од 490 забележених случајева) је, између осталог, и својеврстан показатељ да се облици овог претериталног времена чешће јављају у оним деловима текста који представљају тзв. чисту нарацију писца, а мање у оним деловима које чине реплике његових литерарних јунака.

Више, уосталом, није ни потребно да се каже, пошто овај прилог није ни писан с намером да се у њему потпуније анализирају морфолошке особености облика имперфекта употребљаваних у Матавуљевим литерарним текстовима, већ првенствено с циљем да се укаже на изворе и подстицаје који су, евентуално, могли утицати на писца да наведене форме уопште и уврсти у свој језички „репертоар“, с обзиром на чињеницу да их у свом језичком осећању није могао понети из завичајних идиома. Дијалектолошка истраживања западнијих новоштокавских говора (ијекавских и икавских), којима припадају и завичајни идиоми Симе Матавуља⁶ – познато је – показала су да глаголски системи ових говора углавном не познају облике имперфекта⁷, односно да се тек у понеком од њих може пронаћи понеки бледи траг⁸ који, можда, подсећа на некадашње присуство тога претериталног времена у наведеним говорима. Главнина тих истраживања, истина, проведена је у новије време, али пошто заиста не постоји ни један озбиљнији разлог који би упућивао на то да су се прилике у

⁴ Бројеви у загради означавају укупан број пронађених потврда за поједине облике имперфекта.

⁵ Познато је да је С. Матавуљ нека своја дела, након доласка у Београд, писао и екавском варијантом нашег књижевног језика.

⁶ Новоштокавски говори северне Далмације.

⁷ В. нпр. Ластавица 1906: 760, Ивић 1985: 137. и 179, Петровић 1973: 119-120. и 1978: 104, Дешић 1976: 265, Финка 1977^а: 169. и 1977^б: 194, Пецо 1982: 168-169. и 1986: 210, Вукушић 1982: 318, Окука 1983: 113, Драгичевић 1986: 163, 1990: 100, 1997: 198 (у напомени под текстом), 2003: 311. и 2008: 109, Далмација 1997: 131, Рамић 1999: 386-387, Лисац 2003: 57. и 103, као и тамо помињану литературу.

⁸ Обично се ради о окамењеним формама 3. л. јд. помоћног глагола бити типа: *бѣјаше*, *бјеше*, *бѣше* и сл., односно о формама типа: бијаде, насталим укрштањем облика имперфекта и аориста. Исп. Ластавица 1906: 760, Петровић 1973: 119, Дешић 1976: 265, Окука 1983: 113, Драгичевић 1986: 163, Далмација 1997: 131. и Рамић 1999: 386.

западнијој новоштокавштини у време Матавуљевог одрастања драстичније разликовале од данашњих, несумњиво је да Матавуљеви облици имперфекта, гледано из тога угла, представљају својврстан импорт, чију су употребу могли подстакнути ови или они чиниоци. Држим, отуда, да неће бити згорег да се у овом краћем прилогу каже која реч и о томе. А „о томе“ – у најкраћим цртама – саопштавам следеће.

б.

Симо Матавуљ је, дабогме, само један од низа писаца преклом из западних српских предела који су у својим делима употребљавали облике имперфекта, иако спознаје о њима нису могли понети из говора свог родног завичаја. Међу такве спадају, на пример, његов савременик и вероватно понајбољи сликар живота горштака у горњокарловачком делу некадашње Војне крајине (тзв. *Karlstädter Militärgrenze*) Буде Будисављевић, као и тридесетак година млађи Вељко Милићевић, својевремено велика нада и велико разочарење Јована Скерлића. Употребљавао их је у својим текстовима, поред низа других, чак и Владимир Ардалић, релативно слаб песник, али запажен аутор познатих етнографских и фолклористичких прилога о житељима севернодалматинске Буковице, из којих још и данас – што због нашег традиционалног немара, а и познатих ратних збивања која су се одиграла 1995. године – црпемо главнину дијалекатских података о особинама говора севернодалматинских Срба. Међутим, док смо приликом објашњавања корена употребе облика имперфекта у делима главнине ових других писаца, због непознавања конкретнијих детаља, присиљени да прибегавамо општијим констатацијама у којима се, углавном, помињу утицаји и посредништво језика мање-више неодређених узора према којима су поменути писци обликовали своја казивања⁹, код Матавуља су ствари, бар кад су у питању непосредни подстицаји, знатно јасније. О томе је он оставио доста података у помињаном меморском спису *Биљешке једног писца*. Дознајемо, тако, из тога списка да му је, као рођеном Шибенчанину, стартни језик био „западни говор (ч. новоштокавски икавски, м.н.), у коме кипти сами таљинизам“¹⁰, те да је фразеологију новоштокавских ијекаваких говора каквом говоре севернодалматински Срби усвојио током краћих и дужих боравака код стрица у подвелебитском манастиру Крупи¹¹, а, вероватно, и усавршио током каснијег трогодишњег учитељовања (1871–1874) у православним севернодалматинским селима Ђеврскама и Исламу Грчком¹². Добро познавање оба новоштокавска севернодалматинска поддијалекта – икавског и ијекавског – несумњиво му је касније помогло приликом обликовања врло уверљивих књижевно-уметничких портрета у делима с тематиком из живота људи у приморским крајевима, али, пошто ниједан од ова два поддијалекта новоштокавских говора, углавном, не познаје облике имперфекта, у њима засигурно не треба тражити оне прве подстицајне чиниоце који су могли допринети томе да Матавуљ у

⁹ В. нпр. Драгичевић 1989: 374. и 1997: 198.

¹⁰ Мемоарски и путописни списи, 51.

¹¹ *Ibid.*, 6–8.

¹² *Ibid.*, 10–26.

својим делима почне издашније употребљавати форме овога глаголског времена. Прве конкретне подстицаје у том погледу, у овом раздобљу пишчева живота, могле су пружити фразеологија народних песама и фразеологија црквеног језика, с којима се Матавуљ релативно добро упознао приликом дужег боравка у манастиру Крупи, у коме се током четири године припремао за калуђерски позив¹³, а највероватније је одлучујућу улогу у том подстицању одиграо језик приповедне прозе Стефана Митрова Љубише, писца чији „списи (...) учинише“ на њега „силан утисак“ док је „био још на Исламу“¹⁴. Додатно су свему томе допринела и његова дугогодишња службовања у Боки и Црној Гори¹⁵, тј. у крајевима у којима се укоренила наша јужнија ијекавштина и код чијих становника је језичко осећање за форме имперфекта знатно постојаније него код ијекаваца из северозападних предела.

Разуме се, дејства свих тих подстицајних чинилаца тешко да би била толико резултативна да нису наишла и на плодно тло, тј. истинско настојање писца да усаврши свој књижевни израз и учини га што функционалнијим. Као ретко који од српских писаца његовог времена, Матавуљ је био свестан бројних недостатака у свом, ионако скромном, формалном образовању, па је прилежним самосталним радом настојао да те празнине отклони. Како сам истиче, највише је „напредовао у знању српскога језика“ током „пошљедње три године (...) бављења у Новом“¹⁶, када је пажљиво ишчитавао „граматичке списе Даничићеве, Новаковићеве и Бошковићеве“, као и „Свето писмо у пријеводу Даничићеву и Вукову“, које је научио „готово наизуст“, те коначно спознао „да се прави књижевни наш језик, као такав, нигдје не говори, него да је састављен од онога што је најбоље у свијема крајевима, од ријечи које су обћенитије и које су ближе староме језику“¹⁷. Биће да је управо та спознаја праве природе књижевног језика омогућила писцу да и свој књижевни израз дефинитивно ослободи свих оних стега којима су га, евентуално, могли спутавати неписани узуси регионалних идиома и тако израсте у књижевника који, према подељеној оцени ауторитативног Јована Скерлића, „у књижевности свога доба (...) има једно нарочито место“, пошто „потпуније но ико претставља у српској књижевности модеран европски реализам“¹⁸.

Литература

Вукушић 1982: Stjepan Vukušić, *Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja – stičkog i Daničićeva (Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika)*, Senjski zbornik, Senj, 1981–1982, knj. IX, 283–366.

¹³ Ibid., 8.

¹⁴ Ibid., 52.

¹⁵ У Новом (данашњи Херцег Нови) у Боки Которској Матавуљ је „живио од краја 1874. године до краја 1881“ (ibid., 53), а у Црној Гори, с мањим прекидима, од 1881. до септембра 1889. године.

¹⁶ Ibid., 51.

¹⁷ Ibid., 52

¹⁸ Скерлић 1953: 377.

- Далмација 1997: Стево Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*, Бањалука, 1997.
- Дешић 1976: Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1976, књ. XXI, 1–316 + карте.
- Драгичевић 1986: Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*, Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1986, књ. XXXII, 7–238 + карте.
- Драгичевић 1989: Milan Dragičević, *Bilješke o imperfektu u pisanoj riječi Bude Budisavljevića*, Књижевност и језик, Београд, 1989, књ. XXXVI/4, 373–375.
- Драгичевић 1990: Milan Dragičević, *O današnjem ikavskom говору u Krasnom Polju, Fluminensia*, Rijeka, 1990, br. 2¹⁹⁸⁹/1–2¹⁹⁹⁰, 96–102.
- Драгичевић 1997: Милан Драгичевић, *Ардалићева дијалекатска грађа у светлу новијих истраживања говора Буковице*, О српским народним говорима. Научни скуп. Деспотовац 21–22. 8. 1996. Дани српског духовног преображења, IV, Деспотовац (Народна библиотека „Ресавска школа“, 1997, 191–199.
- Драгичевић 2003: Милан Драгичевић, *О говору села Бранешци у околини Челинца*, Српски језик, Београд, 2003, књ. VIII/1–2, 303–314.
- Драгичевић 2008: Милан Драгичевић, *Белешке о говору села Кремне у западној Босни*, Српски језик, Београд, 2008, књ. XIII/1–2, 103–111.
- Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје²*, Нови Сад, 1985.
- Ластавица 1906: Bogdan Lastavica, *Korenički говор*, Nastavni vjesnik, Zagreb, 1905–1906, knj. XIV, 752–765.
- Лисац 2003: Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija I (Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb, 2003.
- Окука 1983: Miloš Okuka, *Govor Rame (Uvod. Fonološke i morfološke osobine)*, Сарајево, 1983.
- Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад, 1973.
- Петровић 1978: Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад – Загреб, 1978.
- Пецо 1982: Асим Пецо, *Икавскоићкавски говори западне Босне (II дио: Акцент, Облици, Текстови)*, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево, 1982, књ. III, 8–258.
- Пецо 1986: Asim Peco, *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, Djela ANUBiH, Sarajevo, 1986, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, 1–230.
- Рамић 1999: Никола Рамић, *Ливањско-дувањски говорнио тип*, Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1999, књ. XLVI, 263–426.
- Скерлић 1953: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности³*, Београд, 1953.
- Финка 1977^а: Božidar Finka, *Štokavski ijekavski govori u Gorskom Kotaru*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1977, књ. XX/1, 145–172.
- Финка 1977^б: Božidar Finka, *Štokavski ikavski govori u Gorskom Kotaru*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX/2, 167–197.

Милан Драгичевич

О ИМПЕРФЕКТЕ СИМЫ МАТАВУЛЯ

Резюме

В этой работе автор говорит об источниках которые способствовали тому, чтобы Симо Матавуль, один из самых значительных сербских писателей эпохи реализма, в своих литературных произведениях часто употреблял формы имперфекта, глагольного времени, в большинстве случаев исчезнувшего из системы глагольных форм говоров его родного края (новоштокавские иекавские и икавские говоры северной Далмации).